

UDK: 930.85

Nishona HASANOVA,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti, PhD
E-mail: hasanova407@mail.ru

Buxoro davlat universiteti dotsenti, t.f.f.d. (PhD). J.Hayitov taqrizi asosida

HISTORY OF NEW VARIETIES OF AGRICULTURAL CROPS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation

Following article deals with the changes in agriculture during the years of independence in Uzbekistan. The abolition of the cotton monopoly, the laws adopted by the Cabinet of Ministers on agriculture and land, and the works carried out within the framework of the decrees, decisions and orders of our president on agriculture are given as well. At the same time, the requirements for the yield and productivity of most seed stocks of grain crops today, the main factors for obtaining high-quality crops from grain, are explained in detail.

Key words: horticulture, leguminous crops, grain farming, mineral fertilizers, calendar, agricultural sector, food, corn, cotton varieties, intensive garden.

ИСТОРИЯ НОВЫХ СОРТОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В данной статье подробно изложены изменения в сельском хозяйстве за годы независимости Узбекистана, отмена хлопковой монополии, законы о сельском хозяйстве и земле, принятые Кабинетом министров, указы, постановления и распоряжения нашего президента по сельскому хозяйству. При этом подробно разъясняются требования к урожайности и продуктивности большинства семенных фондов зерновых культур на сегодняшний день, основные факторы получения высококачественных культур из зерна.

Ключевые слова: садоводство, зернобобовые культуры, зерновое хозяйство, минеральные удобрения, календарь, аграрный сектор, продукты питания, кукуруза, сорта хлопка, интенсивный сад.

MUSTAQILLIK YILLARIDA YANGI EKIN NAVLARI TARIXI

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonning mustaqillik yillarida qishloq xo‘jaligidagi o‘zgarishlar, paxta yakkahokimligiga barham berilishi, vazirlar mahkamasi tomonidan qishloq xo‘jaligi va yerga doir qabul qilingan qonunlar, prezidentimizning qishloq xo‘jaligiga doir farmonlari, qarorlari va farmoyishlari doirasida amalga oshirilgan ishlar batafsil yoritilgan. Shuning bilan birgalikda, bugungi kunda boshqoqli don ekinlarining aksariyat urug‘lik zaxiralarning hosildorligi va unumdorligiga qo‘yiladigan talablar, g‘alladan yuqori va sifatli hosil yetishtirishning asosiy omillari atroflicha tushuntirilgan.

Kalit so‘zlar: dukkakli ekinlar, dehqonchilik, g‘allachilik, mineral o‘g‘itlar, taqvim kalendar, agrar soha, oziq-ovqat, makkajo‘xori, go‘za navlari, intensiv bog‘.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlarda yurtboshimiz xalqimizning non va non mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish nihoyatda dolzarb vazifa ekanligini alohida ta’kidlagan edilar. Davlatimiz rahbarining oqilona siyosati natijasida nihoyatda qaltis vaziyatlardan chiqib, xalqimiz bugun g‘alla to‘kin-sochinligiga erishdi. Donli ekinlarga asosan bug‘doy, sholi, makkajo‘xori, arpa, javdar, suli jo‘xori, tariq va boshqa ekinlar kiradi. Jahon bo‘yicha ekiladigan ekinlarning asosiy qismini (70%) donli ekinlar tashkil qiladi. Xalqimizning asosiy ozuqa manbai bo‘lgan bug‘doy ekini qishloq xo‘jalik sohasining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. G‘alla bu oziq-ovqat xavfsizligi masalasida birinchi o‘rinda turgan yurtimiz tinchligi, xalqimiz farovonligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ne‘matdir. G‘alladan yuqori va sifatli hosil yetishtirishning asosiy omillaridan biri bu mineral o‘g‘itlardan samarali foydalanishdir.

Mavzuga doir manbalar tahlili. 1991-yil respublikada barcha don ekinlarida jami 940 ming tonna yetishtirilgan bo‘lsa, endilikda g‘allakorlarimiz yiliga 7-8 mln tonnalik xirmonlarni ko‘tarmoqdalar. Bu ulkan yutuqlarda g‘allachilik ilmi fidoiylarining ham munosib hissasi bor albatta. 1998-yil 7-avgustdan prezidentimiz tashabbusi bilan Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti sug‘oriladigan

yerlarda yuqori va sifatli don beradigan qattiq, bahorgi bug‘doy yangi navlarini yaratish, sohadagi ilmiy tadqiqotlar darajasi va sifatini tubdan oshirish, ixtisoslashgan ilmiy tadqiqot muassasalari, markazlar va stansiyalar faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish vazifasi yuklatildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 10-fevraldagi “O‘zbekiston qishloq xo‘jalik ilmiy ishlab chiqarish markazi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinib uning 3-bandida O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi ilmiy ishlab chiqarish markazi tarkibidagi yetakchi ilmiy tadqiqot institutlaridan bosh tashkilotlar shakllantirildi. Jumladan don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti respublikada g‘allachilikni rivojlantirish yo‘nalishida bosh tashkilot sifatida faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. O‘tgan yillar mobaynida institut dunyoning g‘allachilik fani bo‘yicha yetuk ilmiy tadqiqot dargohlari bilan aloqa o‘rnatib, seleksiya ishlarida foydalanish uchun 8 mingdan ortiq navlar kolleksiyasini jamlashga erishdi. Shuningdek, institut va uning viloyat filiallari hamda ilmiy tajriba stansiyalari seleksioner olimlari shu kungacha kuzgi yumshoq va qattiq bug‘doyning Chillaki, Andijon 2, Andijon 4, Bobur, Yaksart, kabi ellikdan ortiq yangi navlarni yaratishdi.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘zbekiston Respublikasining “Seleksiya yutuqlari to‘g‘risida” va

“Urug’chilik to’g’risida”gi qonunlari va Vazirlar Mahkamasining urug’chilikni rivojlantirish va takomillashtirish borasidagi qarorlari qishloq xo’jalik ekinlari nav va urug’larga bo’lgan talablarga aniqlik kiritish hamda malum bir darajada xalqaro talablarga uyg’unlashtirishni taqazo etadi. Hozirgi paytda respublikamizda bug’doyning 93 ta navi turli tuproq iqlim sharoitlarida ekilmoqda. Shundan 42 ta nav mustaqillik yillarida ishlab chiqarishga tadbir etildi. Mustaqillik yillarida don hosildorligi ko’payish bilan birgalikda uning sifati ham ancha yaxshilandi. Shu bilan bir qatorda, barqaror, yuqori va sifatli hosil beradigan atrof-muhitning noqulay sharoitlariga bardoshli, kuchli va qimmatli texnologik sifatlariga ega bo’lgan mahalliy bug’doy navlarini yaratish ularning birlamchi va ommaviy urug’chiligi hamda urug’sunoslik usullarini takomillashtirish bugungi kunda ustuvor masalalardan hisoblanadi. Bugungi kunda boshqoli don ekinlarining aksariyat urug’lik jamg’armasining navdorlik va ekinboplik sifatleri belgilangan talablarga to’liq javob beradi deb bo’lmaydi. Shu sababli aksariyat navlari hosildorligi past, urug’lik sarfi esa xorij mamlakatlar ko’rsatgichlaridan birmuncha yuqori bo’lmoqda. Yuqoridagi muammoning sabablarini o’rganish va ularni hal etish uchun boshqoli don ekinlari urug’larining sifat ko’rsatgichlarini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Yana bir asosiy donli ekinlardan biri bu sholi hisoblanadi. Tarixiy manbaalarda yozilishicha sholining vatani bu - Xitoy o’lkasidir. Bugungi kunda bizda sholining 19 navi yetishtiriladi. Ulardan: Avangard, Alanga, Guliston, Lazurniy, Jayhun, Mustaqillik, Gulzar kabi nomlar bilan ataladi. Makkajo’xori ham donli ekinlar sirasiga kirib, bir yillik o’simlik hisoblanadi. Issiqsevar, yorug’ssevar, qurg’oqchilikka ancha chidamli bahorgi ekin hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Paxta eng qadimiy yigiruv ekinlaridan biridir. Inson aynan qachondan paxta tolasini birinchi marta ishlata boshlaganligi aniqlanmagan. Taxminan paxta 7000 yil muqaddam mavjud bo’lgan. Paxta yetishtirish Hindiston va Pokistonning Indus vodiysida boshlangan, keyinchalik Afrika, Arabiston, Suriya va Osiyo bo’ylab tarqalgan. Tarixiy ma’lumotlarga ko’ra qadimiy Rimda legionerlar doimiy ravishda paxtadan tikilgan kiyimlarda yurishgan. Ilk paxtadan tayyorlangan kiyim 1730-yil Angliyada paydo bo’lgan.

Yurtimiz zaminida yetishtirilgan paxta haqida ma’lumot taxminan 2000 yil avval Xitoyliklar tomonidan qayd etilgan. O’rta Osiyoda paxta madaniyati VI-VII asrlardan boshlab paydo bo’lgan. O’rta Osiyo ko’plab mamlakatlar bilan keng va jonli savdo-sotiq olib borgan. G’arbdan kichik Osiyo va Xitoyga karvonlar o’tish darvozasi bo’lgan. O’rta Osiyoga boshqa mamlakatlardan paxta chigiti shu yo’l bilan kelgan. X asrga kelib Zarafshon vodiysi va Marv vohasida paxtachilik keng rivojlangan. Yuqori sifatli paxta matolari ishlab chiqarilib, Samarqand, Buxoro bozorlarida sotilgan. XX asrga kelib O’rta Osiyo Chor Rossiyasi mustamlakasiga aylanadi va O’zbekiston paxtani Rossiyaga yetkazib bera boshladi. Chor Rossiyasi va O’zb SSR davrida paxta yetishtirish keskin o’sdi. Paxtani Rossiyaga yetkazib berish uchun temir yo’llar quriladi.

Paxtachilik ko’pgina mamlakatlar qishloq xo’jaligining yetakchi tarmog’i hisoblanadi. Dunyoning 84 mamlakatida g’o’za o’stiriladi. Paxta tolasini ishlab chiqarish bo’yicha eng yuqori ko’rsatgichni Xitoy tashkil qiladi. Xitoy dunyo paxtasining 25 %dan ko’prog’i, yani yiliga taxminan 6,5 mln tonnani tashkil qiladi. Buning uchun yuz mingdan ortiq fermerlar ter to’kadi va ta’kidlash joizki Xitoy bu borada juda qisqa vaqt ichida yuqori samaradorlikka erisha oldi. Yana bir muhim jihat Xitoy paxta xom-ashyosini deyarli eksport qilmaydi va to’lig’icha qayta ishlaydi, shuning bilan birga xorijdan ham faol import qiladi. Hosilni yig’ish asosan mashinalar orqali amalga oshiriladi. Xitoydan keyin paxta

yetishtirishda yetakchi bu Hindiston hisoblanadi. Bu davlat tabiati ham paxta yetishtirish uchun juda qulay hisoblanadi. Zamindorlar orasida ham paxtaga qiziqish baland. Shu bois ham bu davlat yiliga 6,3-6,4 mln tonna atrofida hosil oladi va ba’zi yillarda hosildorlik bo’yicha Xitoyni ham ortda qoldirib birinchilikka ham chiqib turadi. Mamlakatda paxtadan yuqori hosil olinisada, uni qayta ishlash yuqori emas, xorijga eksport hajmi baland. Keyingi o’rinlarda esa paxta yetishtirishda AQSH, Pokiston va Brazilya mamlakatlari turadi.

2019-yilning 7-oktyabrdan Jahon savdo tashkiloti Birlashgan Millatlar Tashkilotining oziq-ovqat va qishloq xo’jalik tashkiloti (FAO) kotibiyatlari bilan hamkorlikda xalqaro paxta bo’yicha maslahat qo’mitasi (ICAC) birinchi marta xalqaro paxta kunini nishonladi. 2021-yil avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi paxtaning beqiyos ahamiyatini tan oldi va 7-oktyabrni Butunjahon paxta kuni deb e’lon qildi. Ushbu kunni nishonlashdan maqsad, paxta sohasi va uning iqtisodiy rivojlanishi, qashshoqlikni bartaraf etishdagi muhim roli haqida ogohlantirish, shu bilan birga barqaror iqtisodiy o’sish, to’liq samarali bandlik va munosib mehnat muhimligini ta’kidlashdan iboratdir.

Ma’lumotlarga ko’ra butun dunyoda 32 mlndan ortiq fermer paxta yetishtiradi va bu 80 dan ortiq mamlakatdagi 100 mlndan ortiq oilalarga moliyaviy tomondan foyda keltiradigan mahsulotdir. Bu mahsulot qulay, allergiya chaqirmaydigan, havo o’tkazuvchi va bardoshli matodir. Paxta ko’plab kichik qishloq fermerlari va ishchilari va ayniqsa ayollar uchun keng foydalanuvchi manba bo’lib dunyodagi eng qashshoq qishloq joylarida ish va daromad keltiruvchi mahsulotdir. Bir qator rivojlanmagan mamlakatlarda eksport daromadining asosiy resursi paxta bo’lib, oziq-ovqat importi uchun to’lovlarni amalga oshirishda yordam beradi. Paxta yetishtirish va qayta ishlash bosqichlarida ayollar va yoshlar ishsizligini kamaytirish, aholini munosib ish bilan ta’minlash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Paxtaning qariyb 80 %i kiyim-kechak, 15%i uy- ro’zg’or buyumlari va qolgan 5 %i texnik ehtiyojlar uchun ishlatiladi.

O’zbekistonda paxta yetishtirish mamlakat xalq xo’jaligida muhim ahamiyatga ega, shuningdek paxta yetishtirish bo’yicha dunyoda 6-o’rinda turadi. Hozirgi kunda Respublika bo’ylab o’rtacha 1,1-1,2 mln tonna paxta hosili olinadi. Mamlakatimiz paxta tolasini eksporti bo’yicha bo’yicha dunyoda 2-o’rinda, paxta eksportida 3-o’rin, paxtani ishlab chiqarishda esa 5-o’rinda turadi. Yurtimizning turli viloyatlarida paxtaning har xil (34 xil o’rta tolali va 2 xil ingichka tolali) navlari o’stiriladi. Paxta chigitidan sanoatda yog’, sovun, kunjara va yana boshqa ko’plab mahsulotlar tayyorlanadi. Asosan bizning hosildor yerlarimizda paxtaning “Buxoro-6”, “Omad”, “Buxoro-8”, “Buxoro-102” navlari ekiladi. “Buxoro-6” g’o’za navi turlararo sun’iy duragaylash yo’li bilan ya’ni changlanuvchisi xirzitiyum turiga mansub ingichka tolali “Toshkent-1” navi bo’lib changlatuvchisi Barbadeze turiga mansub ingichka tolali, 1-tip tola beradigan 9647-N navlarini o’zaro sun’iy chatishtirish va avlodini ko’p marta qayta tanlash yo’li bilan O’z PiTi Buxoro filialida neftshunos olim A Battalov va boshqa olimlar tomonidan yaratilgan. Nav 1990-yildan boshlab rayonlashtirilib, davlat reyestriga kiritilgan. “Buxoro-6” navi ertapishar navlar guruhiga kirib o’rtacha 120-125 kunda hosili pishib yetiladi. Buxoro vohasida 5-20-aprel oralig’ida ekiladi. Mamlakatimizning Buxoro, Navoiy, Qashqadaryo viloyatlarida ekish uchun tavsiya qilingan. Yana bir g’o’za navi bu “Buxoro-8” Gossipium Xirzitiyum turiga mansub, “Buxoro-6” g’o’za naviga bir pallaliliklarning fotosintez irsiyatini suniy o’tkazish yo’li bilan “Buxoro paxtachiligi” MCHJda A Battalov va boshqa olimlar tomonidan yaratilgan. 2001-yildan boshlab rayonlashtirilgan. Asosiy ekiladigan g’o’za maydovning 80 %ini 5-20- aprel oralig’ida ekish zarur.

“Buxoro-102” g'oz'a navi O'zbekiston Paxtachilik ilmiy tadqiqot instituti Buxoro filialida yaratilgan. 2000-yilda Davlat Nav Sinash komissiyasiga taqdim etilgan. 2006-yildan boshlab rayonlashtirilgan. S Mahmudov va boshqalar tomonidan yaratilgan. “Buxoro-102” g'oz'a navining hosili 114-124 kunda tayyor bo'ladi. Buxoro viloyatidagi davlat nav sinash shahobchalarida 2000-2006-yillarda hosildorlik gektaridan hosildorlik 41-50-sentni tashkil qilgan.

Paxtachilik tarmog'ini rivojlantirish eng avvalo mamlakat oziq-ovqat strategiyasi yo'nalishlari talablarini bajarish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Yurtimizda paxtachilik tarmog'ini samarali rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri qishloqda agrar va iqtisodiy munosabatlarni isloh qilishning huquqiy asoslarini hayotga to'raligicha tadbiq etishdir.

Xulosa va takliflar. Mamlakatning barcha viloyatlarida ekish uchun tavsiya qilingan bo'lib, uning O'zbekiston 420VL, O'zbekiston 320VL, Donana, Maksima, Delitop F1, Qorasuv 350AMV va boshqa navlari yetishtiriladi. Yana bir boshqodoshlar oilasiga mansub o'simlik suli hisoblanadi. Suli 1980-yildan respublikaning barcha sug'oriladigan yerlariga kuzgi muddatda ekiladi. Hozirgi kunda O'zbekistonda sholining 4 xil navi yetishtiriladi. Tariq-boshqodoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simlik turidir. Bugungi kunda tariqning bizda 1 xil navi yetishtiriladi. Mamlakatimiz fermer xo'jaliklari va soha mutaxassislarining bugungi kundagi asosiy maqsadi boshqoqli don ekinlari ekilgan har bir gektar yerdan yuqori va sifatli hosil yetishtirishdir.

ADABIYOTLAR

1. Babajanov. “Yer resurslaridan samarali foydalanishni barqaror rivojlantirish muammolari” Agroilm N:5.2019.
2. Tohir Daliyev. “Ezgu maqsadlar, ulkan rejalar agrar soha istiqbolini belgilaydi” O'zbekiston Qishloq xo'jaligi. N:2. 2018.
3. Babajanov. “Yer resurslaridan samarali foydalanishni barqaror rivojlantirish muammolari” Agroilm N:5.2019.
4. Obidov A. “Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini mexanizatsiyalashtirish” Darslik. – Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018. – 184 b.
5. Tursunov S. “Dala ekinlari mahsulotlarini yetishtirish texnologiyasi”. – Toshkent, 2013.
6. Салиев А., Файзуллаев М. Социально-экономическое развитие Республики Узбекистан за годы независимости. //Вестник ассоциации Российских географов-обществоведов. Научный журнал, 2013. – № 2. – С. 102-110.
7. World Development Report (2008). Agriculture and Economic Growth.
8. O'zbekiston Respublikasi Ensiklopediya. – T.: «O'zbekiston», 1997.
9. Ражабов Ф.Т. Фермерские хозяйства Узбекистана: развитие и региональные особенности. //Материалы международной научной конференции (Пятая Ежегодная научная Ассамблея АРГО). – Санкт-Петербург, 2014. 29-30 августа. – С. 120-129.
10. Behzod Muhammadiy “O'zbekistonda paxtachilik: Mustaqillik dehqonga nima berdi?” 8.01.2013.
11. Saltikov: Fotogalireya. “Paxta imperiyasi. Rossiya O'rta Osiyoni qanday egallagan? Daryo.uz 2017.06.18.
12. To'xliyev Nurislom. Iqtisod fanlari doktori. “Paxta yakkkahokimligi haqida” // “Yoshlik” jurnali, 1989-yil. 7-son.